

CHIỀU TỐI

(Mộ)

HỒ CHÍ MINH

I – MỤC TIÊU CẦN ĐẠT

Giúp HS :

– Cảm nhận được tâm hồn cao đẹp của Hồ Chí Minh : lòng nhân ái đến mức quên mình và tinh thần lạc quan cách mạng luôn luôn hướng về sự sống, ánh sáng tương lai.

– Thấy được bút pháp gợi tả thiên nhiên giản dị, tự nhiên, chân thật, vừa cổ điển vừa hiện đại của bài thơ.

II – NHỮNG ĐIỂM CẦN LƯU Ý

1. Về nội dung

a) Bài thơ trước hết là một bức tranh phong cảnh : cảnh rừng vào lúc chiều tối, tức chiều muộn, ánh sáng ban ngày lụi dần đến khi tắt hẳn.

Phải đặt mình vào cảnh đó mà tưởng tượng mới thấy được ngòi bút diễn tả thiên nhiên của nhà thơ rất chân thật, tự nhiên, tuy thoát xem tưởng như chỉ tả cảnh theo những ước lệ quen thuộc của thơ ca xưa : buổi chiều thì chim bay về tổ "Chim hôm thoi thót về rừng" (Nguyễn Du), "Ngàn mai gió cuốn chim bay mỏi" (Bà Huyện Thanh Quan), "Chim bay về núi, tối rồi" (ca dao),...

Hãy tưởng tượng nhà thơ đứng giữa cảnh núi rừng vào lúc chiều tối. Bốn phía rừng núi vây kín che khuất chân trời. Vậy thì ánh sáng cuối cùng của một ngày tàn chỉ có thể còn sót lại trên đỉnh trời. Một cách tự nhiên, nhà thơ nhìn lên cao và nhận ra một chòm mây lững lững trôi và một cánh chim bay về tổ.

Nhưng khi ánh trời tắt hẳn, màn đêm buông xuống, thì con mắt người tù – thi sĩ hướng về đâu ? Cũng một cách tự nhiên, nhà thơ phải hướng về nơi có ánh sáng – không phải ánh sáng của thiên nhiên nữa mà ánh sáng của con người : ấy là lò lửa đã rực hồng ở nhà ai đó bên xóm núi.

Cũng cần lưu ý thêm điều này : Câu thứ ba được dịch là "Cô em xóm núi xay ngô tối". Nhưng thực ra trong nguyên bản chữ Hán không hề nói đến "tối" ("Sơn thôn thiếu nữ ma bao túc" chỉ có nghĩa là : Cô gái xóm núi xay ngô). Không nói tối mà tả được trời tối – tác giả đã lấy ánh sáng để tả bóng tối. Ngọn lửa lò than ở tận xóm núi mà thấy được nó rực đỏ lên, có nghĩa là trời đã tối hẳn rồi.

b) Nhưng bài thơ không chỉ tả cảnh thiên nhiên. Cần thấy ở bài thơ ngoại cảnh cũng là tâm cảnh.

Hai câu đầu nói về một chòm mây và một cánh chim. Chú ý những từ "quyện diểu" : con chim mỏi (câu 1), "cô vân" : chòm mây cô đơn, "mạn mạn" : chậm chậm – Nam Trân dịch là "trôi lững lờ" (câu 2). Đây chính là tâm trạng tác giả gán cho cảnh vật. Tâm trạng này rất dễ hiểu đối với một người tù phải trải qua một ngày đi đường mệt mỏi : Có khi phải khởi hành từ rất sớm (xem bài *Giải đi sớm, Hụt chân ngã*), đường thì xa, nhiều lúc còn phải dầm mưa,

dãi nắng ("Năm mươi ba cây số một ngày - Áo mũ dầm mưa rách hết giày" – *Mới đến nhà lao Thiên Bảo*), đó là chưa nói còn bị xiềng, bị trói và nơi đến lại là một cái nhà lao khác đây muối rệp, thậm chí có khi còn bị tạm giam vào một cái nhà xí (*Dây trói, Trên đường, Đi Nam Ninh, Đêm thu, Đêm ngủ ở Long Tuyên, Mới đến nhà lao Thiên Bảo,...*). Cực khổ như thế, lại ở nơi đất khách quê người, cách biệt với đồng bào, đồng chí, một mình giữa cảnh núi rừng vắng vẻ vào lúc chiều tối.

Nhưng cảnh thơ không dừng ở đấy mà chuyển đổi đột ngột : Giữa núi rừng, một lò lửa bỗng rực đỏ, soi sáng hình ảnh một cô gái lao động đang chuẩn bị bữa ăn chiều.

Cùng với sự xuất hiện của hình ảnh ấy, ta cảm thấy tâm hồn nhà thơ dường như cũng reo vui với ngọn lửa hồng. Người tù bỗng quên nỗi cô quạnh, u buồn của cảnh ngộ mình, cảm thông với niềm vui nho nhỏ đời thường của một người dân lao động.

Một trong những đặc điểm có thể nói là hết sức cao đẹp của Hồ Chí Minh là sẵn sàng quên nỗi khổ rất lớn của mình, để sẵn sàng chia sẻ niềm vui, nỗi buồn dù nhỏ bé của những người cùng khổ, của nhân loại cần lao. Bài *Chiều hôm, Người bạn tù thổi sáo, Cái cùm, Điển Đông, Vợ người bạn tù đến thăm chồng, Cảnh đồng nội, Phu làm đường, Chiếc chăn giấy của người bạn tù, Viết hộ báo cáo cho người bạn tù, Nắng sớm,...* đều thể hiện tinh thần ấy.

Có thể gọi đây là lòng nhân ái đạt đến độ quên mình – hay nói như Tố Hữu "Nâng niu tất cả chỉ quên mình" (*Theo chân Bác*).

c) Bài *Chiều tối* cũng như nhiều bài thơ khác của Hồ Chí Minh, thường có một vẻ đẹp cổ điển rất gần gũi với thơ Đường, thơ Tống. Thơ nghiêng về cảm hứng trước thiên nhiên ; cảnh thơ thường bao quát một không gian rộng lớn, và nhà thơ chỉ chấm phá vài nét mà muốn thu được cả linh hồn tạo vật. Một trong những thi đề phổ biến của thơ xưa là "giai thì, mĩ cảnh" (thời gian đẹp, cảnh đẹp). Những thi đề này khá phổ biến trong *Nhật kí trong tù* : sáng (*Triều cảnh, Tảo tình, Tảo*), trưa (*Ngọ*), chiều (*Hoàng hôn, Vãn cảnh, Mộ*), tối (*Dạ bán, Dạ lãn*),... Bài *Chiều tối* cũng có thi đề này và cảnh trong thơ cũng có những nét tiêu biểu của thơ xưa viết về cảnh chiều (ở đây ước lệ và sự chân thật, tự nhiên thống nhất làm một).

Nhưng nếu trong thơ xưa cảnh thường tĩnh, thì trong thơ Hồ Chí Minh, cảnh thường vận động, chuyển biến theo một hướng thống nhất : hướng về sự sống, ánh sáng và tương lai. Nhân vật trữ tình trong thơ xưa thường ẩn đi,

chìm đi giữa thiên nhiên. Nhưng nhân vật trong thơ Hồ Chí Minh thường hiện ra ở trung tâm của cảnh thơ, chiếm vị trí chủ thể trên bức tranh phong cảnh. Bài thơ *Chiều tối* cũng có những đặc điểm như vậy. Cho nên thơ Hồ Chí Minh có màu sắc cổ điển nhưng không phải cổ thi mà là thơ hiện đại.

2. Về phương pháp

– Trọng tâm cần lưu ý : Tuy sử dụng ước lệ mà tác phẩm vẫn diễn tả được cảnh chiều tối một cách rất tự nhiên, chân thật. Bài thơ tả ngoại cảnh nhưng đồng thời cũng biểu hiện tâm cảnh : lòng nhân đạo quên mình của Hồ Chí Minh.

– Gọi trí tưởng tượng của HS (đặt mình vào hoàn cảnh nhà thơ) để cảm thụ và hiểu tác phẩm.

III – TIẾN TRÌNH TỔ CHỨC DẠY HỌC

1. Phần mở đầu

Giới thiệu bài thơ : *Chiều tối* là một trong những bài thơ hay nhất trong *Nhật kí trong tù*. Tác phẩm được viết trong thời gian bốn tháng đầu tác giả bị đày đoạ trong một chế độ lao tù khắc nghiệt của chính quyền Tưởng Giới Thạch. Điều này rất có ý nghĩa đối với việc tìm hiểu bài thơ.

2. Phần nội dung chính

Câu hỏi 1, 2

Hướng dẫn HS trả lời theo điểm a, mục 1, phần II *Những điểm cần lưu ý*. Cần chú ý gọi trí tưởng tượng của HS (đặt mình vào vị trí nhà thơ mà tưởng tượng).

Câu hỏi 3

Gợi ý HS trả lời theo điểm b, mục 1, phần II *Những điểm cần lưu ý*.

Chú ý : Yêu cầu HS tìm những bài thơ trong *Nhật kí trong tù* có cùng một nội dung như bài *Chiều tối* : lòng nhân ái đến mức quên mình.

Câu hỏi 4

Hướng dẫn HS trả lời theo điểm c, mục 1, phần II *Những điểm cần lưu ý*. Chú ý yêu cầu HS tìm trong *Nhật kí trong tù* những bài cũng có màu sắc cổ điển, đồng thời mang tinh thần hiện đại như bài *Chiều tối* (tìm và phân tích, chứng minh).

3. Phân củng cố

– *Chiều tối* là một trong những bài thơ hay nhất của *Nhật kí trong tù*. Trong hoàn cảnh vô cùng cực khổ của bốn tháng đầu bị giam trong tù ("Sống khác loài người vừa bốn tháng - Tiêu tụy còn hơn mười năm trời") vậy mà Hồ Chí Minh vẫn làm được thơ và có thơ hay. Nội dung ấy đã nói lên tinh thần thép của Người.

– *Chiều tối* có vẻ đẹp giản dị mà tài hoa : diễn tả thiên nhiên và tình người một cách hàm súc, chân thật và tự nhiên, đồng thời thể hiện một khía cạnh vĩ đại của tâm hồn Hồ Chí Minh : lòng nhân ái đạt đến độ quên mình. Bài thơ cũng rất tiêu biểu cho một nét phong cách nghệ thuật cơ bản của thơ Hồ Chí Minh : sự hoà hợp khó phân biệt giữa màu sắc cổ điển và tinh thần hiện đại.

IV – TÀI LIỆU THAM KHẢO

– Nguyễn Đăng Mạnh. *Tuyển tập*, tập II, NXB Giáo dục, 2006.

– Nguyễn Đăng Mạnh, *Mấy vấn đề về phương pháp tìm hiểu, phân tích thơ Hồ Chí Minh*, NXB Giáo dục, 2003.